

Byli jsme nešťastní a začínáme to nevědět

S Jiřím Grušou o nedostatku ctnosti a prahu paměti

JAN HANZLÍK, JIŘÍ REICHL

Foto: Jiří Reichl

Pojem „vyrovnání“ či „vyrovnávání se“ s komunismem je oblíbená floskule, co si pod tím ale máme představit? Jak by takový proces měl probíhat?

Spravedlnost je, spolu s moudrostí, statečností a smyslem pro míru, základem svobodných a tvořivých společností. Hlavním prvkem spravedlnosti je balance čili zhodnocování rozdílů mezi důvody a důsledky lidského jednání. Je to akt zajišťující

imunitu a tím i aktivitu společenských organismů. Existuje i ideologický AIDS s fatálními následky. Češi na rozdíl třeba od Rakušáků byli vždy na levé oko slepí. Byli jsme jediný národ v Evropě, který si komunismus uhnal s hlasovacím lístkem v ruce. Je důležité vědět, proč se nám to stalo. A proč právě tento český úkon poškodil tolik Čechů a samozřejmě i Slováků včetně jeho iniciátorů. Nejedná se tedy o pomstu, která balanci zne-

možňuje, protože organizuje protiúder a nikoli protilátky, ale o popis virů a virózy.

Od pádu komunismu uplynulo devatenáct let. Jak se za tu dobu vyvinulo české vnímání období totality?

Seifert kdysi, při vzpomínání na mláďd v první republice, která trvala také tak dlouho či krátce, napsal: *Byli jsme šťastní a nevěděli o tom*. Dneska bychom mohli říci: *Byli jsme nešťastní a začínáme to nevědět*. To by nebylo tak hrozné, kdyby se jednalo o zdravé stárnutí. Jedná se ale o zdraví jako takové.

Jak by vlastně debata o minulosti měla být vedena, aby zasáhla co možná největší počet převážně mladých lidí?

Debata je dobrá věc, ale databáze její podmínka. A dnes ovšem digitalizace. Plus co možná velký počet mladých badatelů. To je zase otázka stipendií. Doporučuji hledat i evropské zdroje. Výzkum českého typu totalitarismu je totiž klíčový. Byl jediný v západoevropské společnosti a opět pomalu dvacet roků obstál bez přítomnosti sovětských vojsk.

O Rakušanech se říká, že sami sebe považují za Hitlerovy oběti, nikoliv za jeho nohsledy, jinými slovy, že cosi jako reflexi vlastních chyb odmítli. Je to skutečně tak? A po-

Z konference o Pražském jaru na Diplomatické akademii ve Vídni: (zleva) Ludvík Vaculík, Peter Huemer, Gerd Bacher, Jiří Gruša, Antonín Liehm a Barbara Coudenhove-Kalergi

Foto: Peter Burgstaller

kud ano, jaký dopad to má na současné Rakousko?

Odhlédneme-li od jazykové definice národa, tedy od Herdera a jeho úspěchu zejména v českých luzích a hájích, jsme vlastně národ jeden. Tím nechci říci, že jazyková definice je nepodstatná, určuje ale vyprávění – narativ – dané kolektivity, nikoli její trávení. „Národní socialismus“ je české logo z roku 1895, které se pomocí překladu z Chebu proměnilo ve světovou značku. Komunismus je porýnská pohádka, které jsme naslouchali upřímněji než všichni Němci. V češtině jste si mohl říkat „národní socialista“ ještě po pětáctýřicátém a volit jedinou „buržoazní stranu“, které nevadilo, že se jmenuje stejně jako její germánský nepřítel. Z rakouských „nohsledů“ se staly oběti poté, co všem došlo,

že jeli ve špatném vlaku. Tak jako u nás si v roce 1948 dva miliony lidí myslely, že pojedou tím správným, když si koupí jízdenku komunistické strany. U Rakušanů to s rakušanstvím nebylo po roce 1918 jasné, bylo symbolem porážky. Proto se tak mnozí domnívali, že tu věc napraví, stanou-li se z nich Velcí Němci. Už předtím jich poměrně solidní počet tvrdil, že *Ohne Jud' und Slav und Rom, bauen wir den deutschen Dom*. Bez Žida, Sláva a Říma, jen tak se skví katedrála němectví (volný překlad autora). Zatímco my jsme se pomocí svého sebezvětšování mohli jen přivínout k velikému tomu tam dubisku, protože bylo jasné, že Rusové kvůli nám nezačnou mluvit česky, mohli Rakušané zapomenout, že Imperium Romanum, kterému tak dlouho vládli, bylo

úspěšné jako německo-románský plus česko-slovanský *proto-federální* útvar. A že jeho obtíže začaly v okamžiku, kdy si připsalo přívlastek německého národa, který v neonacionálním smyslu nebyl ještě hotový.

Ale Hitler byl Rakušák.

Jenže také typický proměnný voříšek. Z česko-rakouského pomezí. V jeho příbuzenstvu se objevuje jméno Roubal, jeho nejlepší kamarád se jmenuje Kubíček. Proto ta sebeidentifikace s větším a bezpečnějším rajonem... kterou měl také Napoleon a Stalin, doplněná z patologickou touhou po rasové čistotě muže, který nehodlal plodit děti, zato však přinášel lidské oběti na moderně masových frontách. Rakušané ho totiž nechtěli, Vídeň ho vyzvracela. Noh-

sledy dostal až jako reprezentant politické epidemie. Podobně jako jiný kakánský voříšek s klasicky českým jménem Gottwald. Společnosti, které ztratily kolektivní imunitu, se chovají podle způsobu infekce. Češi jsou slepí na levé oko, protože se nahoru museli škrábat zleva, tj. pomocí sociálního vzestupu a jeho ideologie. Rakušáci na pravé, protože se chtěli ubránit sociálnímu sešupu, který si způsobili svým odkládáním sociálněpolitických reforem. Tak vznikl politický slepec evropského, odkázaný na nemravné jasnovidce zleva i zprava. A cosi z té tradice trvá dodnes, podívejte se na nejnovější volební výsledky u nás a v Rakousku. Ale pozor, dvě malé poznámky na adresu naší ironie vůči Vídni. Hitler musel do Rakouska poslat přece jenom armádu, aby měl to nadšení jisté. Stalin ji v pětáctýřicátém mohl od nás odvolat. Zato v Rakousku mu ve stejné době ani její přítomnost nepomohla ke kýženému vítězství. Proto pak na Dunaji byl zbytek století veselejší než na Vltavě.

Skoro se zdá, jako by osob zodpovědných za naši komunistickou tragédii bylo pár desítek. V průměru ale vychází, že každý občan ČSSR měl alespoň jednoho příbuzného v partaji. Kde všichni jsou?

Inu, u volebních uren. Nevědí ale, že tím nezmění diagnózu tehdejší doby a nadlouho ani klima té současné. Nešlo prostě o kavalírský delikt, o kterém se v dobré společnosti nemluví, ale o fatální epidemii, která se nesmí vrátit. A to, prosím, i v jejich zájmu.

Naopak v Německu, které také znáte velmi dobře, reflexe proběhla, třebaže se zpožděním jedné generace. Není tento časový odstup nutností?

Existuje cosi, čemu se říká práh paměti. Toho je potřeba dosáhnout při odstraňování společenských traumat. Je to šedesáti- až osmdesátiletá perioda, po které dějiny přestanou bolet jako osobní vzpomínka, aniž přesta-

nou působit jako zdroj zkušenosti. Jde o třígenerační výkon. V prvním stadiu se musíte naučit neuplatňovat spravedlnost jako čistou retribuci. V druhém přichází reflexe jako popis traumatu. Zakládají se tedy ústavy, jako je ten váš. A třetí generace pak sama sebe už vnímá jako démos demokracie, a ne jako lidožroutský lid.

A kdy se dočkáme podobného postupu třeba v Rusku, kde široká veřejnost dodnes považuje invazi do Československa za bratrskou pomoc nebo o ní nemá vůbec ponětí?

Rusko je dneska autoritativní, ne despotické. To je, chcete-li, pokrok. Nebude-li však investovat do své společenské infrastruktury čili posilovat společenské IQ jako jediný nefosilní zdroj energie, vrátí se mu staré problémy. V okamžiku, kdy doslouží fosilní energie, dosluhují i fosilní režimy. Ten okamžik není tak v nedohlednu. Zbavovat se tedy politické fosility je všecko. Moderní moc není totiž mocí někomu ublížit, nýbrž schopností neubližovat talentům. Dokud ale ruští pohlaváři vidí v demokracii imperiální ideologii svého konkurenta, a nikoli imperativ kreativity, budou to mít těžké a nevyhnou se další implozi.

V roce 1950 vám bylo dvanáct, jaké máte vzpomínky na 50. léta?

Nesvazácké. Můj otec, který ředil v malé mlékárně, odmítl vstoupit do strany, když za ním přišli s nabídkou, že si tím uchová místo. Musel pak do dolů a já s matkou do Pardubic. Tam jsem až do roku 1950 chodil do oratoře u salesiánů, které pak jedné noci zatkli a odvezli k pracovním praporům. Když táta odešel z mlékárny, přestala umět sýry. A když byli salesiáni pryč, začali se kluci v Jesničankách víc prát.

Prožít léta zraní v jedné z nejméně nejšetrnějších dob této země musí být naprosto specifická zkušenost. Jak byste ji popsal?

Co vás nezničí, to vás posílí. Byla to však éra *nepřirozeného výběru*. Parodie na Darwina. Anglicky: *Not the fittest has won but the faintest*. Ne ten nejzpůsobilejší byl odměňován, ale ten s nehoršími způsoby. To se nakonec všem nevyplatilo. Schopní končili na *haldě dějin*, jak se v žargonu leninské zlaté hordy říkalo vyřizování třídě nevhodných. Z té se však stával báječný biotop nového růstu.

Jak vypadalo pražské intelektuální prostředí v době mezi Stalinem a Chruščovem?

Inu, jako pláž plná robinsonů, kteří sice ztroskotali, ale neutonuli.

Z dnešního hlediska se zdá takřka nepochopitelné, kolik inteligentních lidí se postavilo bezvýhradně na stranu zločineckého režimu a jak dlouho některým trvalo, než prohlédli. Jak je něco takového možné?

Intelligence znamená také odhad ohrožení. První, co pokles imunity daného systému oslabuje, je lidská statečnost. Ta se v latině jmenuje fortitudo čili síla. A byla pokládána za ctnost. Méně ctností, méně životní kvality. První, co potom hraje roli, je pud. Jednou jako sebezáchova, jindy jako agrese. Nejčastěji jako ne vždy snadno rozlišitelná směs obojího. Sebezáchova radila být s mocnými. Neohlížet se, jít dopředu, neurčovat směr sám. To má však konsekvence. Když dojdete tam, kam jste nechtěl, tvrdíte, že směr nebyla vaše vina, ale nemáte se rád. Tak vzniká resentment, nejhorší forma lidského chování.

Udávání, zdá se, je v Čechách běžná praxe. Proč?

Protože jsme nearistokratická společnost - viz ctnosti - a dole se to vždycky vyplácelo.

Jak byste s odstupem několika týdnů popsal „výbuch“ a vývoj „kauzy Kundera“?

Nejde o výbuch, nýbrž o klasický akt starořecké bohyně Phémé. Česky se

Foto: archiv Jiřího Gruši

Jiří Gruša (nar. 10. 11. 1938), český básník, prozaik, překladatel, literární kritik, diplomat a politik. Vystudoval FF UK, pracoval jako redaktor v časopisech *Tvář*, *Sešity*, *Nové knihy*. V roce 1968 mu bylo zakázáno publikovat. Stal se tedy zaměstnancem stavebního podniku a podílel se na šíření samizdatové literatury. Jako jeden z prvních podepsal Chartu 77 a v roce 1978 byl uvězněn. Propuštěn byl až po intervenci německého spisovatele Heinricha Bölla. Následuje povolení k odletu do USA a v roce 1981 odnětí československého občanství. V letech 1982-1990 žil Jiří Gruša ve Spolkové republice Německo. V roce 1990 se vrátil do Československa, kde vstoupil do diplomatických služeb. Působil jako velvyslanec v SRN (1991-1997) a v Rakousku (1998-2004). V letech 1997-1998 byl též ministrem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. V roce 1999 mu byla propůjčena Goethova medaile. V roce 2003 se stal prezidentem Mezinárodního PEN klubu. Od roku 2005 je ředitelem Diplomatické akademie Vídeň.

jí říká Fáma. Staří Řekové jí stavěli pomníky a přinášeli oběti, aby si pokud možno všimla těch, kteří ji nechtí. Phémé totiž vždycky kombinuje pravdivý detail o vás s užitkem vašich nepřátel. Nezačne, dokud není něco na tom, co hodlá roztrousit. Nemáme tedy kauzu Kundera, ale kauzu komunistického psaní po roce 1948. A ta je „kunderizovatelná“ tím, že dnes jediný náš vpravdě světoznámý literát začínal jako agitprop.

To znamená, že se v té diskusi odrazí reflexe naší komunistické minulosti?

Ne, to znamená, že stín vržený na Kunderu možná osvítlí první dekádu ideologizovaného psaní v poúnorovém Československu.

Pomůže diskusi zpřesnit, anebo ji zrelativizuje a ztíží?

Jak řečeno, na konci druhé fáze historické paměti je zpřesňování, to ale neznamená snižovat Kunderův literární výkon.

Překvapilo vás něco na tónu a stylu debaty, která po zveřejnění Hradilkova článku propukla?

Ne, má klasické rozměry postmoderní mediality. Ty ovšem nejsou vždy povzbudivé.

V souvislosti s opět diskutovanou rolí Milana Kundery v 50. letech se znovu vrací otázka po souvislostech autorova života a jeho díla. Jak vnímáte tento vztah v kontextu „kauzy Kundera“?

Žádné dílo nevzniká bez biografických zdrojů, ale žádné se s nimi nekryje. České přísloví, co je žertem, to je s čertem, je filozofická, ne literárněvědná sentence. Literární věda je literatura o literatuře.

Jaký je váš osobní názor na celou věc?

Ti, kdo si myslí, že Kunderu umenší, se pletou.

Ocitl jste se někdy v situaci přirovnatelné k té, v níž se možná ocitl

Milan Kundera? Dovedete odhadnout své chování, pokud byste byl před podobný problém postaven?

Naštěstí ne. Za to, zač v roce, kdy mě zatkl za Dotazník, byly dva roky za pobuřování, byl v padesátých letech provaz. A když se ozval Böll, pustili mě. Když se v padesátých letech ozval Einstein, urychlil popravu Horákové. Na paragraf „věděl, nepověděl“, který se týkal neohlášení podezřelých věcí, jste si tenkrát odseděl až deset roků. Přesto neexistovali jenom plamenní svazáci mladé literatury, ale také jejich vrstevníci jako Kolář, kteří šel v padesátém roce sedět, a Kalandra, který tu dekádu nepřežil, a Zahradníček, který ji strávil v koncentráku a umřel, sotva ho pustili, na následky věznění. A existovali tehdy také světoznámí autoři jako Hostovský, kteří už tenkrát museli z Čech. Pavel Jánský, můj básnický kamarád, tenkrát také začínající poeta, napsal v osmačtyřicátém pár kritických veršů, zmizel na Borech a musel si na svou první knížku počkat až do oblevy šedesátých let, než ho znovu zakázali. Jako pak všechny kvalitní autory bez rozdílů politického akcentu vlastních začátků. Já jsem se už v samizdatu sešel s Kohoutem a v exilu s Kunderou.

Arnošt Lustig prohlásil, že lidé se nerodí jako bojovníci, ale proto, aby prožili běžný, klidný život. Jaké ale má být jejich „správné“ jednání v situaci, kdy pro poklidný život nejsou podmínky?

Arnošt má pravdu. Heroika není běžné zboží. Jinak by totiž nefungovala. Achilles nejdřív pobíhá v dívčích šatech a neví, jestli má rád víc kluky, nebo holky. Je daleko jednodušší žít v nekonečné a nepřehledné nahodilosti všedního dne jako nenápadný neplatič, než přemýšlet o tom, jestli uprostřed téhle změti existují nějaké riskantní souvislosti a sáhnout po nich. Ale jedině tak vznikají kontextuální plus našeho života a zvýšená plocha jeho obytnosti. A taky o Arnoštovi je známo, že statečně prošel peklem holocaustu.

pd